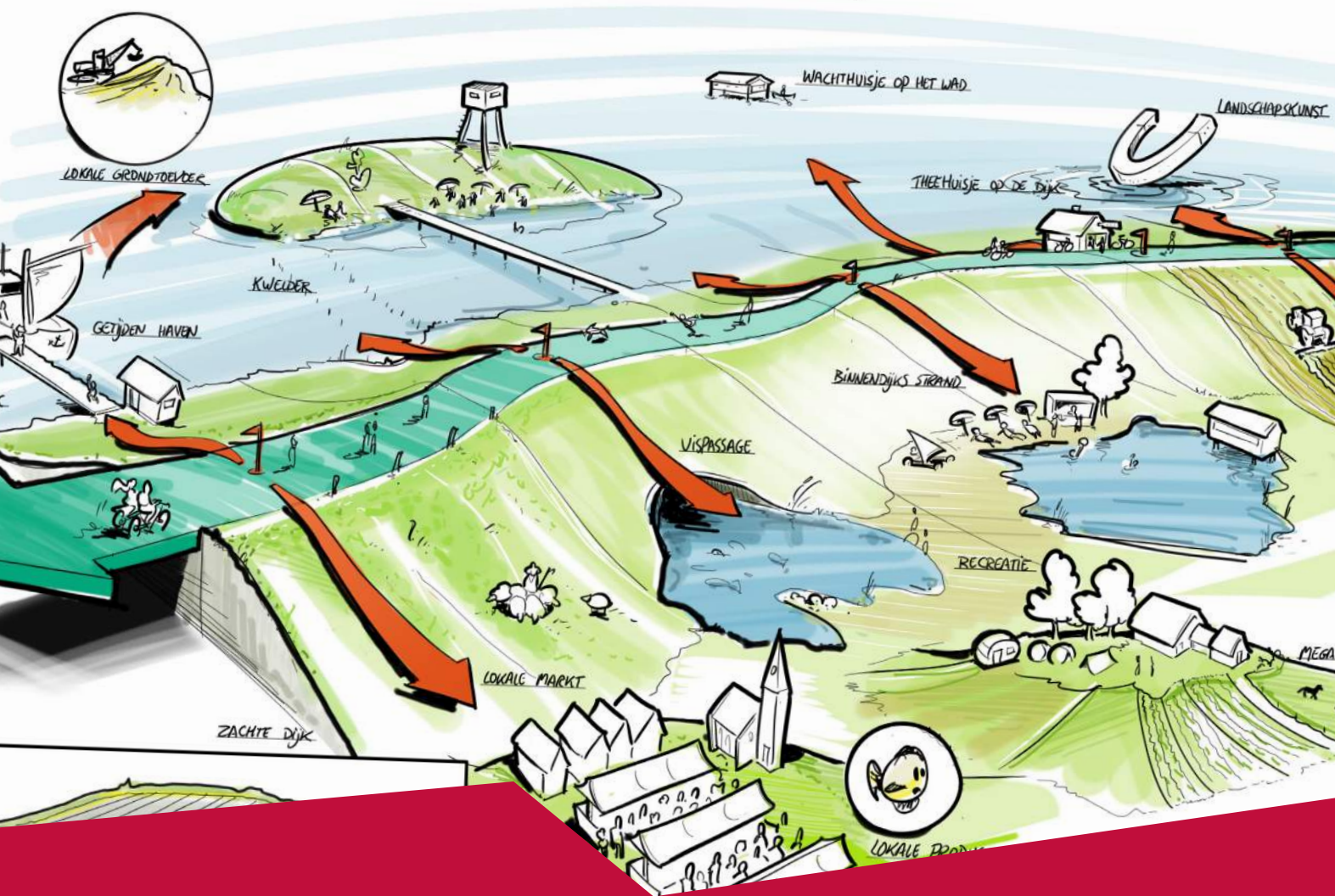

De Waddendijk

Kansen voor een uniek vrijetijdslandschap

Stenden

Colofon

Deze publicatie is verzorgd door het European Tourism Futures Institute.

Copyright © 2014, European Tourism Futures Institute

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan, mits bronvermelding.

Bij het samenstellen van dit rapport is de grootste zorgvuldigheid betracht. Het European Tourism Futures Institute is echter niet aansprakelijk voor enige direct of indirecte schade als gevolg van de aangeboden informatie uit deze publicatie.

ISSN: 2212-9804

Afbeeldingen: ETFI, SXC.hu & Waddenland aan Zee- Atelier Fryslân, 2012.

Voor meer informatie:

European Tourism Futures Institute

Telefoon: 058 244 192

E-mail: info@etfi.eu

Website: www.etfi.eu

Managementsamenvatting

Dit rapport is een voorstel voor het in kaart brengen van de mogelijkheden voor toeristische en recreatieve ontwikkelingen langs de Waddendijk. Een groeiende hoeveelheid initiatieven en plannen in dit gebied duidt op een behoefte aan vernieuwing, een vernieuwing die soms nodig wordt geacht om de gevolgen van bevolkingskrimp te verzachten en de leefbaarheid te vergroten, soms door de economische potentie die —letterlijk— aan dit gebied voorbijgaat omdat alle bezoekers naar de eilanden varen, soms ook gewoon door trots op het gebied en de overtuiging dat de cultuur en het landschap van de Waddenkust ook voor bezoekers een verrijkende ervaring kunnen betekenen.

Het is niet de bedoeling een nieuw rapport aan de stapel toe te voegen. De vraag die ons bezighoudt is of en hoe de bestaande initiatieven kunnen worden gebundeld tot een krachtig programma. Dit programma moet leiden tot een toeristische ontwikkeling die het Waddendijkgebied kiest, en niet tot een ontwikkeling die het gebied overkomt. Als duidelijk is welke ontwikkeling gewenst is, moet vervolgens gekeken worden naar welke ontwikkeling mogelijk is binnen de voorwaarden van natuur- en kustbescherming. Daarbij moet voorop staan dat een toeristische ontwikkeling niet kan botsen met de bescherming van de kernwaarden van het gebied, omdat de toeristische potentie juist ontstaat door diezelfde kernwaarden.

Wij zien mogelijkheden voor de ontwikkeling van kleinschalig, hoogwaardig en duurzaam toerisme binnen deze voorwaarden en hopen met de ideeën in dit rapport bij te dragen aan de verwezenlijking hiervan.

Management gearfetting

Dit rapport is in foarstel foar it yn kaart bringen fan de mooglikheden foar toeristyske en rekreative ûntjouwing fan it Waad, by de seedyk lans.

In tanimmend tal inisjativen en plannen yn dit gebiet tsjutte op in ferlet fan fernijing, in fernijing dy 't soms nedich achte wurdt om de gefolgen fan in befolkingskrimp te fersêftsjen en de leefberens te fergrutsjen, soms troch de ekonomyske potinsje dy 't letterlik oan dat gebiet foarby giet om 't alle besikers nei de eilannen farre, soms ek gewoan troch grutsk op it gebiet en de oertsjûging dat de kultuer en it lânskip fan de Waadkust ek foar besikers in ferrykjende ûnderfining betsjutte kin.

It is net it doel in nij rapport oan de steapel ta te foegjen. De fraach dy 't ús dwaande hâldt is of en hoe de besteande inisjativen bundele wurde kin ta in sterk programma. Dat programma moat liede ta in toeristyske ûntwikkeling dy 't Waadgebiet kiest en net ta in ûntwikkeling dy 't oer it gebiet komt. As dúdlik is hokker ûntwikkeling winslik is moat fierder sjoen wurde nei hokker ûntwikkeling mooglik is yn ferbân mei de betingsten fan natuer en kustbeskerming.

Dêrby moet foarop stean dat in toeristyske ûntwikkeling net botse kin mei de beskerming fan de kearnwaarden

fan it gebiet om 't de toeristyske potinsje just ûntstiet troch dyselde kearnwearden.

Wy sjogge mooglikheden foar de ûntwikkeling foar lytsskalich, heechwaardich en foar duorsum toerisme binnen dizze betingsten en hoopje mei de ideeën yn dit rapport by te dragen oan de realisasje hjirfan.

Management Summary

The current report is a proposal for the exploration of opportunities for the development of tourism and leisure attractions in the Wadden Diike area. An increasing amount of plans and initiatives shows that there is a demand for innovation in the region, a need for innovation that is sometimes justified to mitigate the consequences of depopulation and to improve the liveability; sometimes by the missed economic potential of tourist streams that go directly to the Wadden Islands, and sometimes by the pride and love for the region and the conviction that the culture and landscape of the Wadden Coast can give visitors an enriching experience. We do not have the intention to just add another report to the pile. The question we have tried to address is if, and how, existing initiatives can be bundled into a strong development programme. Such a programme has to lead to the tourist development the region chooses, not

to a development it ends up with. Once a desirable development has been identified, we have to determine which development is feasible within the conditions of nature preservation and coastal protection. Obviously there can be no conflict of interests between a tourist development and a region's core values, because the tourist potential is determined by these very values.

We see opportunities for the development of small-scale, high quality and sustainable tourism within these conditions and we hope to contribute, with the ideas presented in this report, to its realisation.

Deelnemers Werksessies / Dielnimmers Wurksesjes / Participants Work Sessions:

- Rein Hagenaars
- Stefan Hartman
- Jasper Heslinga
- Jelmer Jeuring
- Nynke Rixt Jukema
- Joop Mulder
- Jeroen Oskam
- Albert Postma
- Peter Ramautarsing
- Hans Revier
- Richard Rijns
- Gaby Seemann
- Margot Tempelman
- Bertus van der Tuuk
- Johannes Veenstra
- Jan van der Velde
- Arianne de Vries
- Mindert de Vries

De Waddendijk Kansen voor een uniek vrijetijdslandschap

European Tourism Futures Report: Nr. 14
ISSN: 2212-9804

Auteurs:
Stefan Hartman (ETFI)
Jasper Heslinga (ETFI/UCF)
Jeroen Oskam (ETFI, red.)
Hans Revier (ETFI)
Mindert de Vries (Deltares)
Tjeerd Zandberg (ETFI)

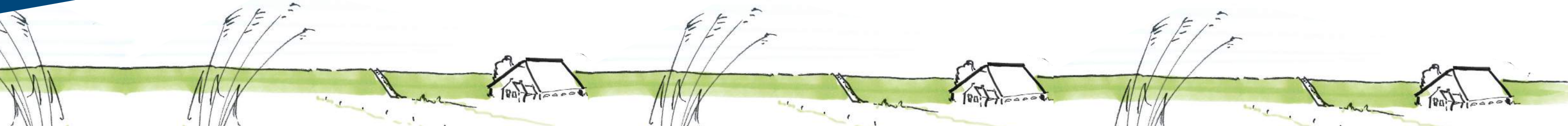
Met dank aan:
Peter Ramautarsing
Mevr. K. Visser-van der Baan

Illustraties:
Wilco Prinsen - Jam Visualisations Amsterdam

www.etfi.eu / info@etfi.eu

Inhoud

1.	De Waddendijk	3
2.	Sociaal-economische vraagstukken in het Waddengebied: het slim benutten van kansen	5
3.	Building with living nature	7
4.	Hoe verzilveren we de kansen van het werelderfgoed Waddenzee?	13
5.	Ruimte voor de toeristisch-recreatieve sector	15
7.	De cultuurroute. Een inspirerend voorbeeld	23
8.	Economische impact van toeristische ontwikkelingen langs de Waddenkust	28
9.	Aanbevelingen	31
	Literatuurlijst	32

1. De Waddendijk

Met de verkrijging van de Werelderfgoedstatus in 2009 is erkend dat de noordelijke provincies aan een uniek natuurgebied grenzen dat voor internationale bezoekers de moeite waard is. Op dit moment is daar weinig van te merken. Terwijl de eilanden en ook de Duitse Waddenkust zich hebben ontwikkeld als toeristische bestemmingen, is in het gebied rond de Waddendijk stil en leeg. Het gebied wordt als onaantrekkelijk ervaren; deze onaantrekkelijkheid is niet een louter toeristisch probleem, maar kan ook van invloed worden op de leefbaarheid van het gebied.

De discussie rond de leefbaarheid van het Waddendijkgebied vormde de aanleiding voor het ETFI om begin 2013 een brainstorm-bijeenkomst te organiseren met deskundigen uit verschillende vakgebieden en met verschillende invalshoeken. Op deze en latere bijeenkomsten is de toekomst van de Waddendijk besproken door deskundigen op het gebied van kustbescherming en dijkenbouw, recreatie en toerisme, architectuur, bestuurskunde en vertegenwoordigers van de woningcorporaties en uit de wereld van cultuur.

De toeristische en recreatieve ontsluiting van het Waddengebied werd op deze en volgende bijeenkomsten benaderd als een economisch vraagstuk —hoe benutten we het potentieel van dit gebied— maar vooral ook een leefbaarheidsvraagstuk: hoe keren we de neerwaartse spiraal van wegtrekkende bewoners en wegvallende voorzieningen? Immers, door nieuwe bezoekers stijgt ook de behoefte aan horecagelegenheden, winkels en recreatieve voorzieningen als zwembaden. Geleidelijk aan werd echter duidelijk dat de ontwikkelingen in het

gebied niet zo simpel te duiden zijn. Lang niet overal langs de Waddendijk krimpt de bevolking, en waar er al sprake van krimp is, is nog maar de vraag óf en hoe deze geremd moet worden. Uiteindelijk draait de discussie dan ook om de aantrekkelijkheid van het gebied: de deelnemers aan de brainstorm deelden de behoefte om het gebied interessanter te maken door de levendigheid en de bedrijvigheid te vergroten.

Het uitgangspunt in deze discussie werd gevormd door de sterkten van de noordelijke kuststreek. Het heeft geen zin om een toeristische ontwikkeling in gang te zetten die deze eigenschappen aantast. Dit zou immers juist ten koste kunnen gaan van de leefbaarheid voor de bewoners van het gebied. Tegelijkertijd is maar de vraag in hoeverre dit karakteristieke gebied zich leent voor de ontwikkeling van traditioneel kust- en strandtoerisme.

De bedoeling van deze denktank was nadrukkelijk niet om een nieuw rapport te produceren. Ideeën bestaan er intussen genoeg. De vragen waren meer: Waarom komt het toch niet tot iets concreets? Wat zijn de beletsels?

Wat zijn de verschillen tussen het Nederlandse en het Duitse Waddengebied? Welke ideeën zijn in elkaar te schuiven?

Twee ideeën werden op deze en volgende bijeenkomst als bijzonder kansrijk gezien. In de eerste plaats, een route met in het landschap geïntegreerde kunst, een idee geïnspireerd op de Estuaire bij het Franse Nantes. Met dit plan kan de Waddendijk de internationaal in het oog springende trekker worden waar Noord-Nederland behoefte aan heeft. In de tweede plaats kan Building with Nature bijdragen aan het aantrekkelijker maken van het landschap zelf. Met name in Zeeland is al ervaring opgedaan met combinaties van natuurlijke kustbescherming en toeristische ontwikkeling.

Dit boekje geeft een overzicht van de denkrichtingen in de gevoerde brainstorm. Wij hopen de discussie over de ontwikkelde ideeën los te maken en daarmee het draagvlak voor nieuwe ontwikkelingen te helpen versterken. Op deze manier willen wij de stappen richting uitvoering van de goede ideeën die al bestaan ondersteunen.

2. Sociaal-economische vraagstukken in het Waddengebied: het slim benutten van kansen

Jasper Heslinga

Het Waddengebied wordt de komende decennia gekenmerkt door een aantal sociaaleconomische en ecologische uitdagingen. Daarnaast heeft het gebied een aantal sterke punten en liggen er kansen in het verschiets om het meer leefbaar en veerkrachtig te maken. Deze kansen liggen bij het op een meer integrale manier versterken van toerisme en recreatie. Door middel van het Waddendijk-project hoopt het ETFI inzichten te bieden hoe toerisme een verbindende factor kan zijn.

Afbakening: focus op de noordelijke kuststreek

Het Waddengebied bestaat grofweg uit drie delen met elk een eigen sociaaleconomisch karakter en specifieke vraagstukken (PKB Derde Nota Waddenzee, 2007). Naast de Waddenzee zelf (dat bestaat uit geulen, droogvallende platen en kwelders) maakt men onderscheid tussen de Waddeneilanden en de kust aan het vasteland. Op de eilanden speelt toerisme een belangrijke rol in de economische ontwikkelingen, maar aan de Waddenkust is de situatie anders. Ondanks dat dit gebied ook aan het natuurschoon van de Waddenzee grenst, kenmerkt het zich voornamelijk door landbouw. Waar op de eilanden toerisme de dominante economische sector is, is er aan het vaste land amper sprake van toerisme en recreatie. Het Waddendijk project richt zich juist op het kustgebied aan de vaste wal, omdat er veel kwaliteiten en mogelijkheden liggen die nu nog niet benut worden en die een positieve impuls kunnen geven aan de zwakten en bedreigingen waar dit gebied mee te maken heeft.

Huidige en toekomstige uitdagingen

Momenteel zijn er een aantal ontwikkelingen gaande, welke gevolgen kunnen hebben voor de leefbaarheid van het kustgebied. Demografisch gezien zijn er processen aan de gang met betrekking tot de samenstelling van de bevolking. Er is sprake van een lichte bevolkingskrimp in het gebied en met name jongeren trekken weg. Daarnaast zijn er ook economische veranderingen gaande. Zo behoort de groei van de werkgelegenheid in het gebied tot een van de laagste van Nederland. (Van Dijk & Folmer, 2009). Bovendien is het gebruik van het gebied erg monofunctioneel en zijn functies relatief gescheiden (Hartman & de Roo, 2009). Als we kijken naar bedreigingen voor de Waddenkust op langere termijn, ligt in de verwachting dat klimaatverandering en zeespiegelstijging de veiligheid en het huidige landgebruik kunnen beïnvloeden. Bovendien kunnen deze veranderingen ook invloed hebben op de ecologische waarden en biodiversiteit in het gebied.

NOORDELIJK KUSTGEBIED
CENTRAAL

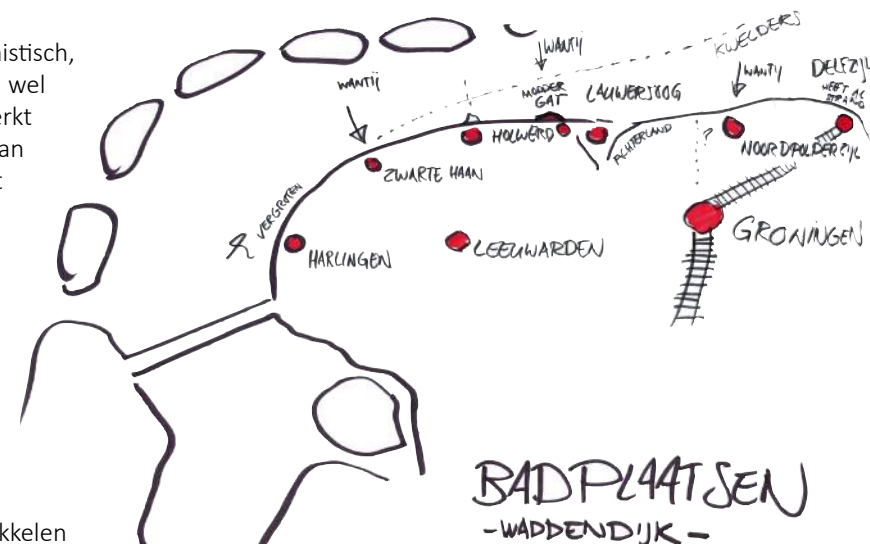
Het benutten van kansen

De bovengeschetste situatie lijkt vrij pessimistisch, maar de noordelijke kuststreek heeft wel degelijk sterke punten. Het gebied kenmerkt zich bijvoorbeeld door de nabijheid van natuur, landschappelijke kwaliteiten, rust en ruimte. Deze kwaliteiten bieden wat deze men niet kan vinden in bijvoorbeeld de drukke steden van de Randstad (Hermans & de Roo, 2006). Daarnaast is het landschap met zijn terpen, kwelders, dijken en polders een zeer waardevol en interessant vanuit cultuur-historisch perspectief.

Gezien de sterke punten van het gebied, liggen de mogelijkheden voor het ontwikkelen van toerisme en recreatie. Vanwege de beperkte economische structuur is het benutten van deze mogelijkheden voor recreatie en toerisme op het vasteland van belang voor de economische ontwikkeling en versterking van de leefbaarheid in het gebied. Het verweven van toerisme met andere gebruiksfuncties (landbouw, visserij, natuur) en het koppelen aan de toerisme potentie van bijvoorbeeld de eilanden en steden als Groningen en Leeuwarden kunnen hier aan bijdragen. Tevens kan het verkrijgen van de UNESCO werelderfgoed status in 2009 niet alleen een kans bieden tot bescherming van de natuur, maar ook tot duurzame sociaal-economische ontwikkelingen in het gebied.

Hoe het Waddendijk-project kan bijdragen aan de bovengenoemde vraagstukken?

Op basis van de sterke punten en de kansen die het Waddengebied te bieden heeft, hebben toerisme en recreatie veel potentie om te fungeren als verbindende factor tussen vele vormen van gebruik, zoals: natuurbescherming, kustveiligheid, economische

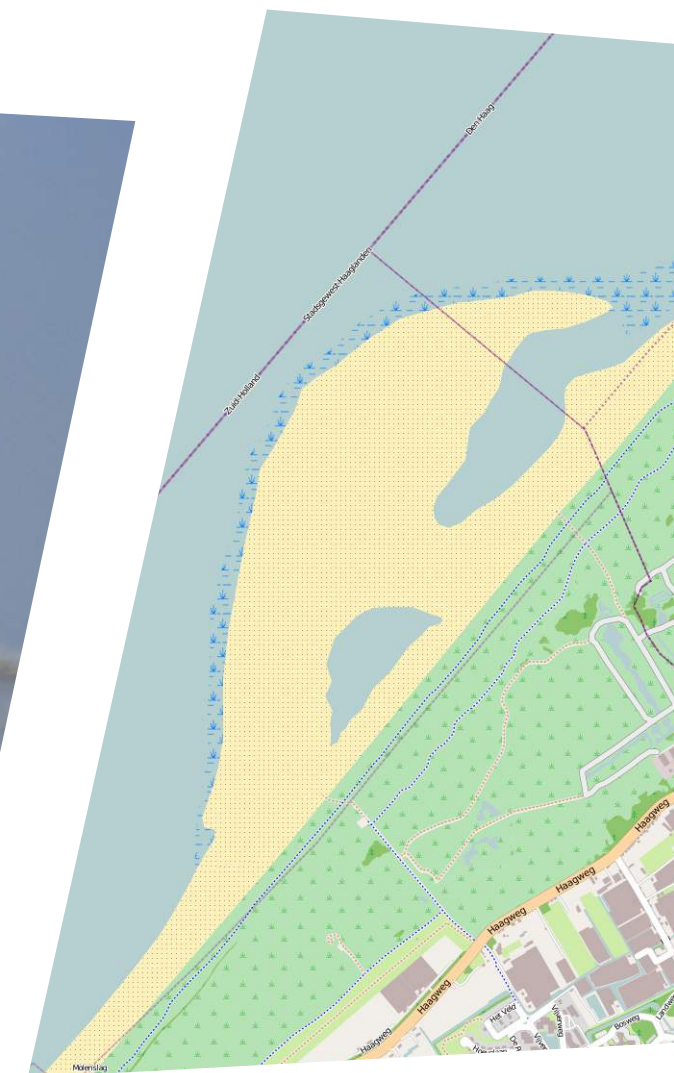
ontwikkeling en kunst. In deze lijn zouden projecten op een meer integrale, in plaats van een monofunctionele manier moeten worden aangepakt. Dit is alles behalve een gemakkelijke opgave, maar het slim verweven van verschillende functies en gebruik kan leiden tot een meer leefbaar en veerkrachtig Waddengebied. Het Waddendijk-project kan hieraan bijdragen door discussie en nieuwe ideeën te stimuleren en draagvlak voor bestaande initiatieven te vinden.

Jasper Heslinga is ETFI onderzoeker en promovendus aan de Rijksuniversiteit Groningen en doet promotieonderzoek naar potentie van toerisme in kwetsbare kustgebieden en kijkt naar welke rol toerisme kan spelen in het creëren van meer veerkrachtige kustgebieden.

3. Building with living nature.

Mindert de Vries

De Building with Nature beweging streeft ernaar om duurzame multifunctionele systemen te ontwerpen waarin de samenleving en de natuurlijke leefomgeving geïntegreerd worden. In Nederland zijn er in de kustbescherming goede voorbeelden van deze benadering te vinden. Daarbij kan gedacht worden aan de “zandmotor” voor de kust van Zuid-Holland. Bij onder andere het Centre of Expertise Delta Technology (Hogescholen: HZ-HRO-VHL) en Deltares wordt onderzoek gedaan naar toepassingen van “Building with Nature” in de waterveiligheid. Door innovatieve ‘zachte’ dijkontwerpen te benutten kunnen veilige oplossingen niet alleen meer in het natuurlijke landschap geïntegreerd worden, maar goedkoper en duurzamer worden gebouwd.

Eeuwenlang hebben kustbewoners strijd geleverd tegen het water. In onze kustgebieden werden daarvoor proefondervindelijk technieken ontwikkeld die gebruik maakten van natuurlijke processen, waarbij eigenschappen van specifieke plantensoorten slim benut werden. Zo ontstonden half natuurlijke landschappen, zoals de kwelders langs de Fries-Groningse kust, de schorren in de Zuidwestelijke Delta en de Zeereep langs de Hollandse kustlijn. Dit alles werd mogelijk gemaakt door benutting van plantensoorten zoals Helm (Ammophila arenaria) en Engels Slijkgras (Spartina anglica). Tot halverwege de vorige eeuw werden sommige dijken versterkt met klei, afkomstig uit de voorliggende schorren en kwelders; langs het Duitse wad is dit nu nog gebruikelijk. Bouwen met de natuur was eerder gebruik dan uitzondering en veelsoortig gebruik was het resultaat.

Minister van Infrastructuur en Milieu Schultz van Haegen liet op 26 april 2013 aan de Tweede Kamer weten dat ze groot voorstander is van meebewegen met natuurlijke processen en ‘bouwen met de natuur’. Het lijkt erop dat vergroening van de waterbouw in relatie tot waterveiligheid is ingezet, waarbij natuurwaarde verder kan toenemen.

Golfdemping en bodemstabilisatie zijn een erkend effect van begroeiing. Op voorlanden kan dit bijdragen aan de veiligheid. In de wetenschappelijke literatuur is zowel voor schorren/kwelders (saltmarshes) als rietlanden en bossen op uiterwaarden hierover iets beschreven. Wel is nog verder onderzoek noodzakelijk naar de vraag in hoeverre een voorland juist in extreme maatgevende condities nog bijdraagt aan golfdemping.

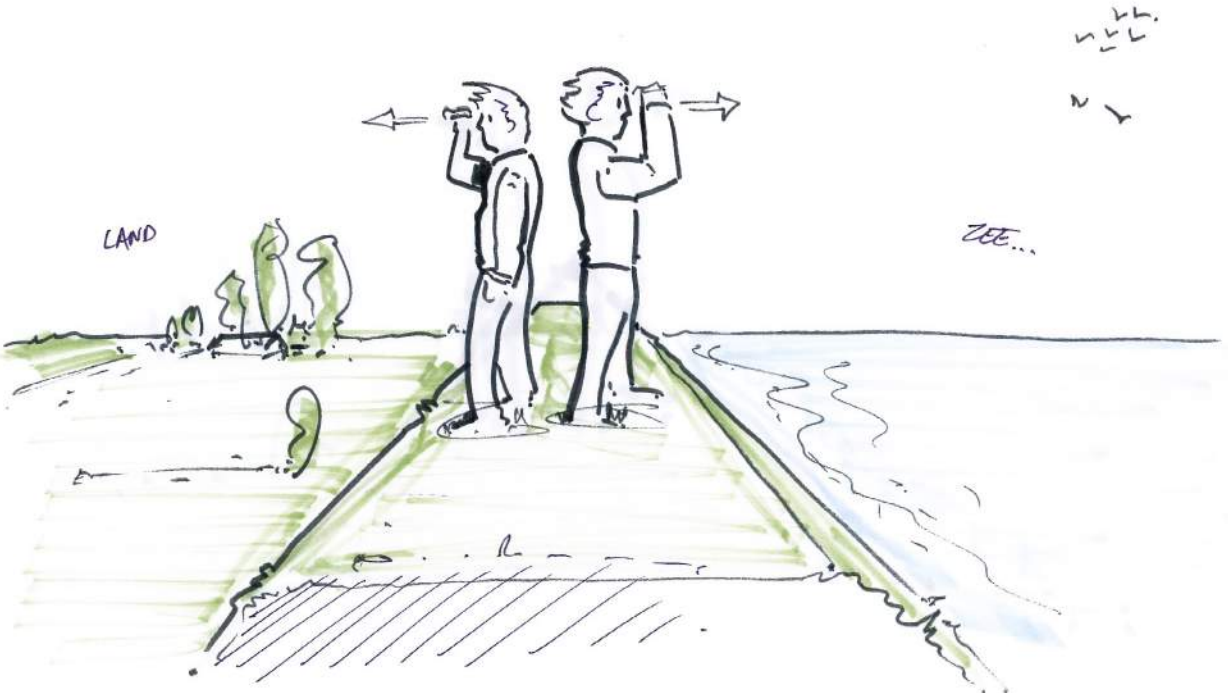
Door de “Building with Nature”- onderzoeksgroep van de Delta Applied Research Centre (HZ University of Applied Sciences) wordt, in samenwerking met partners zoals Rijkswaterstaat, Waterschappen, NIOZ, Deltares en Imares, adviesbureaus, aannemers en terreinbeheerders, praktijkgericht onderzoek naar toepassing van BWN oplossingen in deltagebieden uitgevoerd. In samenwerking met het Centre of Expertise Delta Technology wordt rond suppletiewerken in de Oosterschelde onderzocht op welke wijze

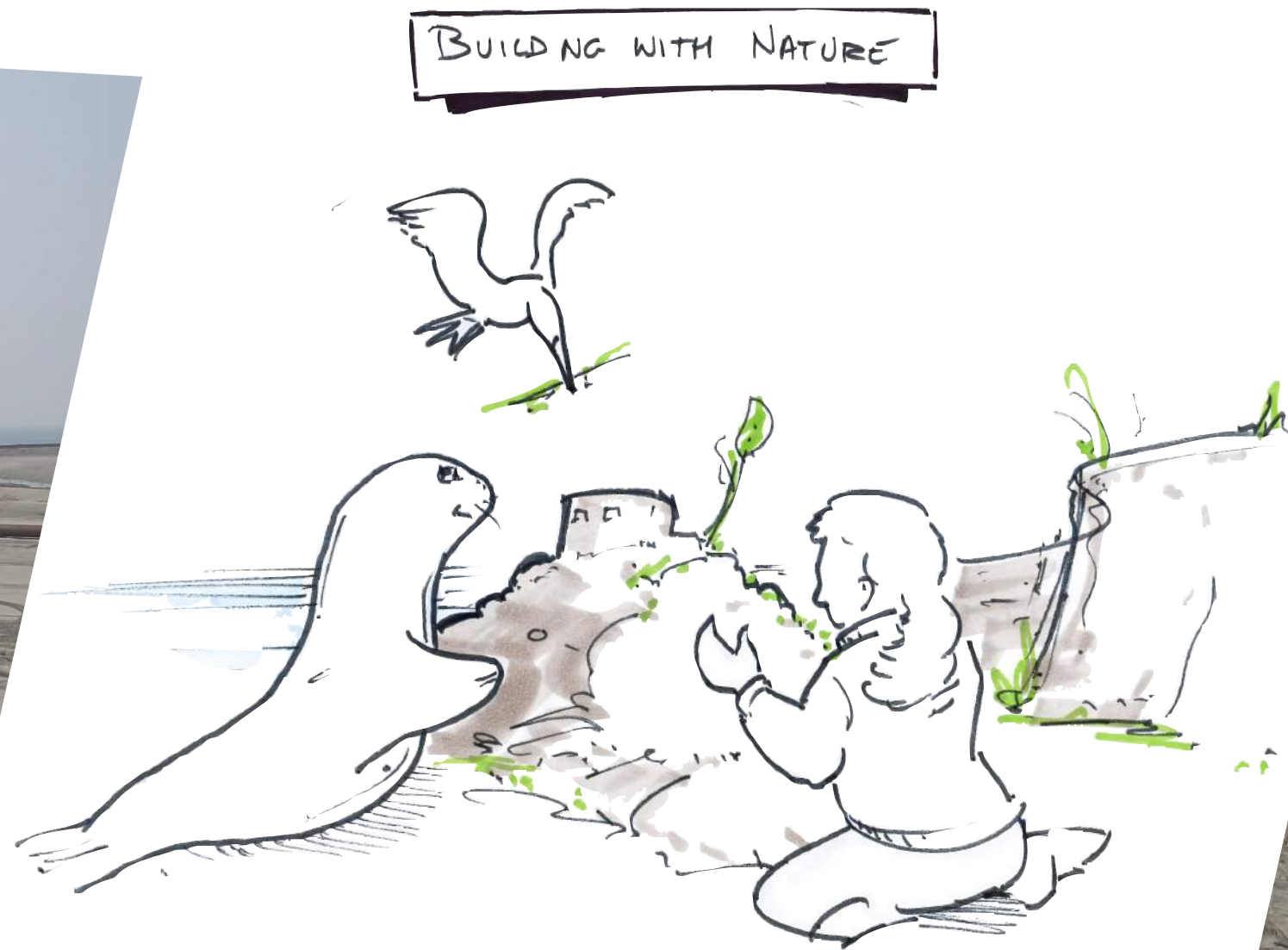
natuurherstel en veiligheid het meest effectief kunnen worden gerealiseerd. Samen met partners uit toerisme (waaronder het Kenniscentrum Kusttoerisme; gevestigd bij HZ) en ruimtelijke ordening wordt gewerkt aan het implementeren van BWN oplossingen waarin nog meer functies kunnen worden gecombineerd.

Door koppeling met onderwijs en inzet van studenten wordt kennis geborgd en wordt de jongste generatie van professionals voorzien van deze nieuwe inzichten.

Welke kant kijk je op?

4. Hoe verzilveren we de kansen van het werelderfgoed Waddenzee?

Hans Revier

De aanwijzing van de Waddenzee als werelderfgoed was natuurlijk een kroon op het werk van de natuurbescherming en stimuleert de bewustwording en bescherming van het gebied. Maar, de status biedt ook kansen voor investeringen en nieuwe vormen van bedrijvigheid.

Internationaal onderzoek toont aan dat een werelderfgoedstatus weliswaar allerlei voordeel voor de betrokken regio kan opleveren zoals bescherming van natuur en cultureel erfgoed, samenwerking, lokaal bewustzijn, sociaal kapitaal, voorlichting en educatie, sponsoring en investeringen, maar dat de economische effecten, bijvoorbeeld van toeristische ontwikkelingen, vaak achterblijven. De werelderfgoedstatus van de Waddenzee is daarom een interessante uitdaging.

Het toerisme profiteert het meeste

De sector die op korte termijn het meeste kan profiteren van de werelderfgoedstatus is het toerisme. Het is de belangrijkste sector op de eilanden en erg gewild op de vaste wal. Ondernemers in deze sector kunnen, vooral als marketing en promotie goed samenwerken, via de status werelderfgoed echt een andere en

vooral grotere doelgroep bereiken.

Hierbij is het wel belangrijk dat er een inspirerende, emotionele verbinding wordt gelegd tussen de kenmerken van het gebied (de redenen waarom het werelderfgoed is) en de beleving van de bezoeker. Zowel individuele ondernemers als belangenorganisaties in de sector toerisme, zien hier mogelijkheden. Verder verdient de promotie van het gebied een nationale aanpak, zodat een einde komt aan de versnippering van alle marketingactiviteiten.

Kansen voor visserij

Bij de visserij, die al zo lang verbonden is met de visgronden aan de kust en op de Waddenzee, was de weerstand tegen de nominatie als werelderfgoed het grootst. De angst bestond dat ze met meer regels en beperkingen te maken zouden krijgen. Opvallend is dat vishandelaren meer kansen zien dan vissers zelf. Ze benadrukken wel dat het erg belangrijk is dat bij grote afnemers geen twijfel bestaat over de duurzaamheid van de betreffende visserij. Anders zijn ze niet gevoelig voor de herkomst uit een 'werelderfgoed'. Ook voor de directe verkoop aan de kade van vis, garnalen en schelpdieren geldt dit als sterk punt, omdat het bijdraagt aan een 'ervaring' in het werelderfgoed. Een andere kans is om met name schelpdieren een extra bewerking te geven of misschien zelfs te kweken aan wal. Zulke initiatieven kunnen een zetje in de rug krijgen door te wijzen op de voordelen voor de natuur in vergelijking met traditionele, meer schadelijke vangstmethoden. Een andere kans is vissers medeverantwoordelijkheid te geven bij beheer van het werelderfgoed. Dat sluit in ieder geval duidelijk aan bij de wensen van een, nu nog kleine, groep vissers op de Waddenzee.

Havens en industrie zijn al op weg

Havens zijn nog steeds economisch zwaargewichten rond de Waddenzee en dus van belang voor de economische stabiliteit van de regio rond het werelderfgoed. Veelbelovend zijn de ideeën om alle havens te profileren als UNESCOhavens. De havenbeheerders erkennen nu hun rol als medebeschermers van de natuur, maar geven daar nog onvoldoende invulling aan. Voor de industrie, en zeker de grotere bedrijven in de regio, is duidelijk dat de status werelderfgoed niets verandert aan de geldende wetten en regels voor de bescherming van het waddengebied. Bedrijven erkennen wel de rol die zij hebben bij het 'mooi houden' van hun vestigingsplaats. Rondom het Eems-estuarium heeft dat geleid tot

een convenant tussen provincie, bedrijfsleven en natuurorganisaties. Opmerkelijk is ook dat industrieën die rechtstreeks leveren aan de consument, de status van het gebied toch zien als een extra mogelijkheid het product te promoten.

Onderwijs en innovatie

Ondernemers en wetenschappers zien ook kansen op het gebied van onderwijs en innovatie. De wezenskenmerken van eilanden en de ligging aan een wereldwijd erkend natuurgebied maakt hen goed gepositioneerd om in te spelen op het bedenken en ontwikkelen van technieken voor de 'global green economy'. Zeker voor experimenten met duurzame energievoorziening (wind, zon, golven) en de ontwikkeling van nieuwe technieken voor een makkelijker gebruik van duurzame energie, lijkt het gebied - juist door de aansprekende titel werelderfgoed - goed geschikt. Veel eilanden hebben meer zon dan elders in Nederland en het waait er altijd. Versterking van de economische structuur van de waddenregio wordt door onderzoekers en politici als noodzakelijk beschouwd. De natuur van het werelderfgoed Waddenzee kan daarbij een extra motivatie zijn om innovatieve bedrijven een plek te geven aan de rand van het werelderfgoed. Ook een nadrukkelijker rol van hoger onderwijs in de regio wordt genoemd als voorwaarde voor het versterken van de regionale economie.

5. Ruimte voor de toeristisch-recreatieve sector

Stefan Hartman

Het Waddengebied is in vele opzichten een bijzonder gebied. Het natuurschoon van de Waddenzee en de Waddeneilanden zijn bij menigeen bekend en geliefd. De hoge dijk in het landschap dat het achterland van de dynamiek van de Waddenzee moet beschermen is ook zeer karakteristiek. Achter de Waddendijk ligt een grootschalig agrarische productielandschap van internationale klasse. Dit gebied is doormiddel van landaanwinning ontstaan, en als het ware als schil toegevoegd aan Nederland. Meer landinwaarts vinden we met regelmaat nog oude terp- en wierdedorpen in het Friese en Groninger landschap.

Het Waddengebied heeft daarmee verschillende kwaliteiten. De Waddenzee is een uniek landschappelijk fenomeen en is sinds 2009 benoemd door UNESCO tot Werelderfgoed. Het unieke landschap is een thuis voor evenzo bijzondere natuur en ecologie, die beschermd worden onder andere door de Vogel- en Habitatrichtlijn van de EU. De duinen en pittoreske dorpen in de Waddeneilanden zijn attractiepunten voor dagrecreanten en binnen en buitenlandse toeristen. Het grootschalige en veilige achterland van hoge kwaliteit voor agrarische

productie. Daarnaast zit er gas en zout in de ondergrond, wat commercieel interessante grondstoffen zijn.

Vele organisaties zetten zich in voor het behoud van deze kwaliteiten. Rijkswaterstaat en de waterschappen zorgen voor veiligheid door de instandhouding van de kustverdediging. Het beschermen en behouden van het landschap, ecologie en erfgoed zijn speerpunten van onder andere UNESCO, de EU met haar Vogel- en Habitatrichtlijnen en Natura 2000 gebieden, de Waddenvereniging, de Milieu Federatie, It Fryske Gea. Agrarische belangen worden vertegenwoordigd door LTO en toeristisch- recreatieve dor ondernemersverenigingen en belangenorganisaties zoals HISWA en

RECRO. Bovendien is er in Nederland overheidapparaat opgetuigd om het geheel te kunnen overzien (zie figuur 1 op de volgende pagina), naast de grensoverschrijdende samenwerkingsverbanden zoals het Common Waddensea Secretariat. Elke genoemde organisatie is in meer of mindere mate bezig met regelgeving vaststellen en uitvoeren, beleid maken en uitvoeren, en met zich inzetten voor behoud van kwaliteiten en belangen. Met andere woorden, het is op bestuurlijk niveau bijzonder druk in een ogenschijnlijk onbebouwd en dunbevolkt gebied.

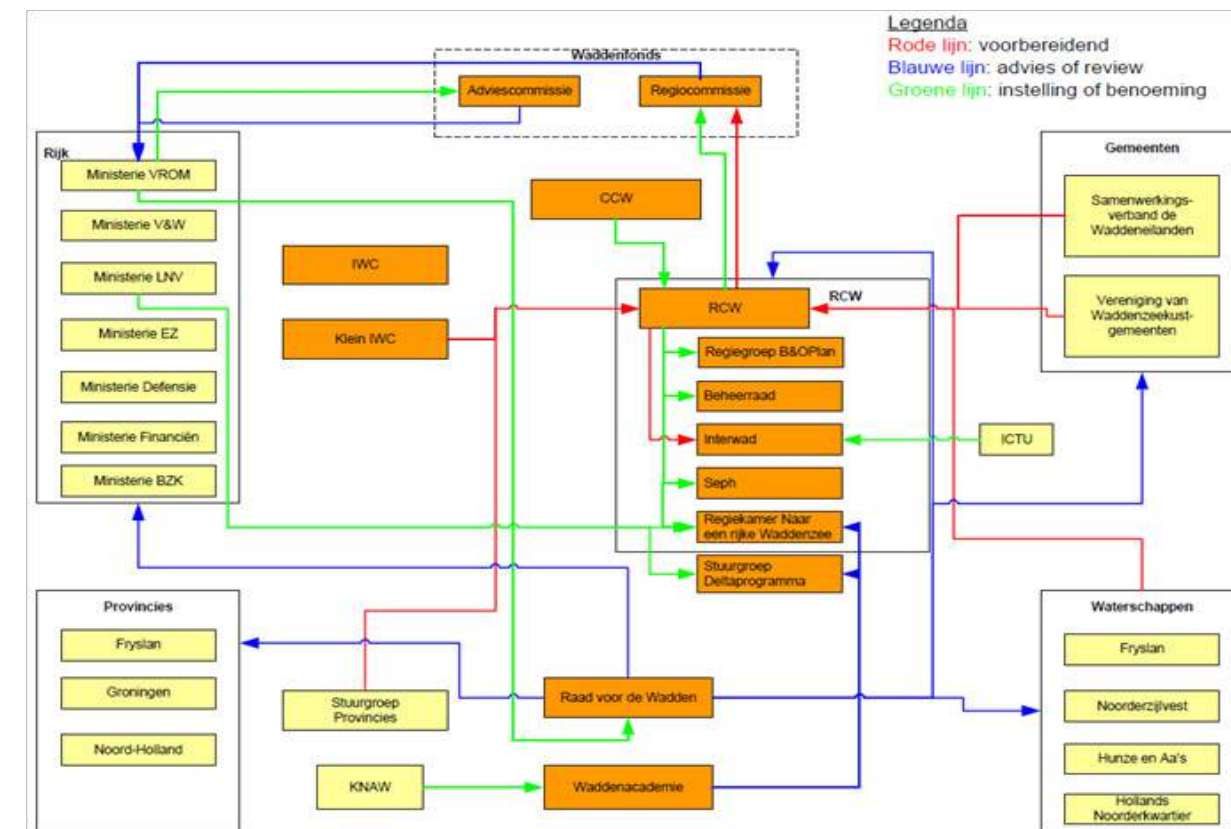
Ruimtelijk gezien heeft de dynamiek van de natuur, de economie en het bestuur – en de interacties daar tussen – geleid tot een rationeel productielandschap met de waddendijk als harde lijn tussen het

water en het achterland. De Waddeneilanden huisvesten nog steeds kleine dorpen, mede omdat hoogbouw wordt tegen gegaan en omdat het aantal overnachtingen per eiland met een maximum is vastgelegd. De eilanden worden bovendien in stand gehouden door middel van zandsuppleties en natuurontwikkeling. In het achterland zijn functies zoals natuur, landbouw en toerisme keurig van elkaar zijn gescheiden, zoals goed te zien is rond het Lauwersmeer.

Wat betekent het bovenstaande voor toeristisch- recreatieve ontwikkeling? Allereerst zijn er grote contrasten. Waar de Waddeneilanden onverminderd populair zijn bij toeristen en recreanten, is de waddenkust nauwelijks bezocht. Daarnaast betekent de bestuurlijke en institutionele drukte dat de ruimte voor ontwikkeling beperkt is vanwege alle belangen die in het gebied spelen. Toerisme wordt in de kustzone veelal gezien als ‘gebiedsvreemd’, aangezien het niet aansluit

bij het grootschalige productielandschap en de natuur die daar aanwezig is. Als er ontwikkelingen plaatsvinden, wordt de impact op het landschap en de interactie met omliggende functies zo veel als mogelijk voorkomen. Op de Waddeneilanden lopen ontwikkelingen ook aan tegen andere belangen, bijvoorbeeld met betrekking tot landschap, ecologie en lokaal gemeenschapsgevoel. Toerisme kan daar immers afbreuk aan doen.

Figuur 1: overheidsorganen in het Waddengebied (Berenschot, 2010)

Tegelijkertijd zijn toerisme en recreatie een ontwikkelkracht en is tegenwoordig niet weg te denken uit het gebied. Een grootdeel van de lokale bevolking en MKB'ers zijn direct of indirect afhankelijk van het toerisme en de recreatiesector. Kijken we nog breder, naar de "vrijtijdseconomie", dan zien we ook dat de evenementen kalenders van de eilanden goed gevuld zijn. Onder andere met kunst- en muziekfestivals zoals Oerol (Terschelling) en In to the Great Wide Open (Vlieland), met sportevenementen en tot aan oldtimerfestivals aan toe.

Als we dit samenvatten zien we twee tendensen. Enerzijds een houding gestoeld op beschermen en risico's mijden. Anderzijds een houding gericht op ontwikkelen en kansen pakken. Dit is samengevat in **figuur 2**. Vanuit de gedachte dat sommige kwaliteiten behouden moeten worden, kan men een negatieve houding aannemen ten opzichte van toerisme. Men kan bijvoorbeeld proberen ontwikkelingen te voorkomen, of er voor te zorgen dat als ontwikkelingen plaatsvinden dat deze met respect voor lokale kwaliteiten wordt ingebed in het landschap. Vanuit de gedachte dat toerisme een

positieve bijdrage kan leveren aan werkgelegenheid, oplossingen bieden voor leegstand, of het in stand houden van voorzieningen zoals winkels, infrastructuur en vervoer kan men een positieve houding aannemen. Naast het kwalitatief inbedden van toeristisch-recreatieve ontwikkelingen kan toerisme ook worden ingezet voor (als onderdeel van) een herstructurerings- of transformatieopgave. Denk hierbij aan vrijkomende agrarische bebouwing, monumentaal erfgoed of winkelpanden. Transformatie kan gepaard gaan met investeringen in kustverdediging, waterretentie, natuurontwikkeling / building with nature. Kijken naar de ruimte voor toeristisch-recreatieve

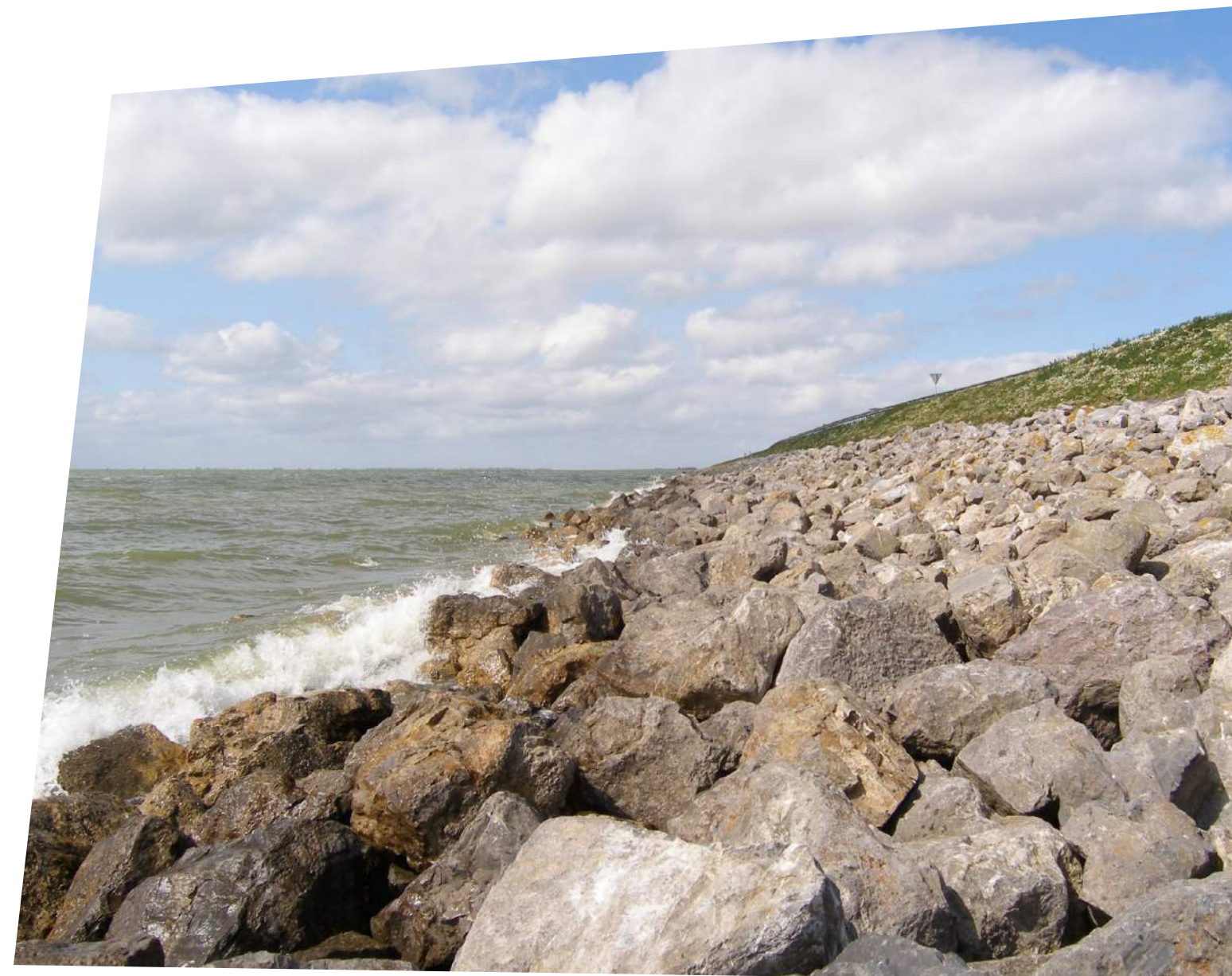
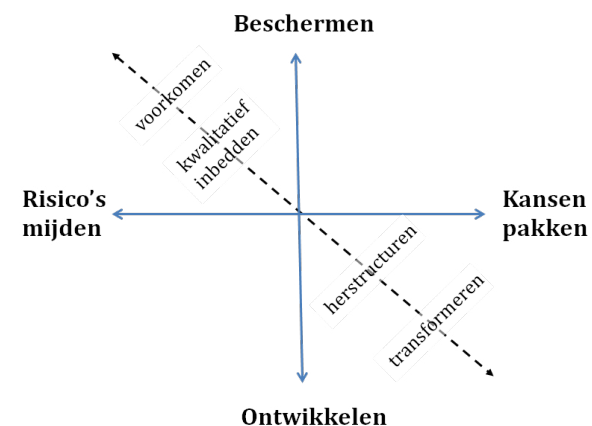
ontwikkelingen in het waddengebied, dan kan het raamwerk in **figuur 2** gebruikt worden om de vier categorieën verder te onderzoeken (voorkomen, kwalitatief inbedden, herstructureren, transformeren).

Denk hierbij aan:

- Benoemen van (voorbeelden van) typen producten en belevingen die wel of juist niet passen;
- Conditie die van belang zijn om ontwikkeling in goede banen te leiden;
- Praktische zaken zoals aanbesteding, financiering, verzekeringen, PPS constructies;

Het uitwerken hiervan draagt bij aan een overzicht van mogelijkheden en onmogelijkheden voor de toeristische sector.

Figuur 2: beslissingsraamwerk
(gebaseerd op Hartman & De Roo, 2009)

6. Een zee van plannen

Aan plannen voor de Waddenkust is geen gebrek. Vanuit verschillende, vaak sectorale belangen wordt nagedacht over de toekomst van de Waddenkust en de rol van de kustverdediging (Programma Rijke Waddenzee, Projectoverstijgende Verkenningen van de noordelijke waterschappen). Hoe de verschillende ideeën te integreren zijn om bij te dragen aan de kernwaarden van het kustgebied en tegelijkertijd aan de noodzakelijke transformatie van de kuststrook, blijft de centrale vraag. Met andere woorden, als de wens om nieuwe maatschappelijke en economische

activiteiten te ontwikkelen met behoud van de culturele en landschappelijke waarden van het gebied breed gedragen wordt, hoe kunnen de initiatieven in deze visie geplaatst worden en met steun van de lokale bevolking dichterbij uitvoering gebracht worden?

In *Waddenland aan Zee. De Nederlandse Waddenkust ontwaakt* heeft Atelier Fryslân een visie op het Waddengebied in de drie Waddenprovincies beschreven "om met respect voor de bestaande kwaliteiten van de vastelandskust in te spelen op actuele ontwikkelingen, waardoor de economische basis van het gebied wordt verbreed en de ruimtelijke kwaliteit op onderdelen

kan worden vergroot". In de uitwerking voor de Friese Waddenkust wordt geconstateerd dat Fryslân door de dijk is "losgeknipt" van de zee en wordt voorgesteld deze verbinding te herstellen:

De Friese waddenkust is daarmee niet langer het gebied achter doodlopende wegen en vaarten, maar intermediair tussen de Waddenzee en de Friese meren. En daarmee een exclusieve bestemming en een geweldige kustbeleving op zichzelf.

'Holwerd aan Zee' is een voorbeeld van hoe de verbinding tussen Waddenzee, kust en achterland tot stand kan worden gebracht. Dit leent zich volgens ons dan ook uitstekend voor een pilotproject voor een nieuwe ontwikkeling van de Waddendijk. Dat de zeedijken van Noord-Nederland zijn afgetoetst en op korte en middellange termijn op orde moeten worden gebracht, biedt goede kansen mee te koppelen met de noodzakelijke werkzaamheden voor de kustverdediging.

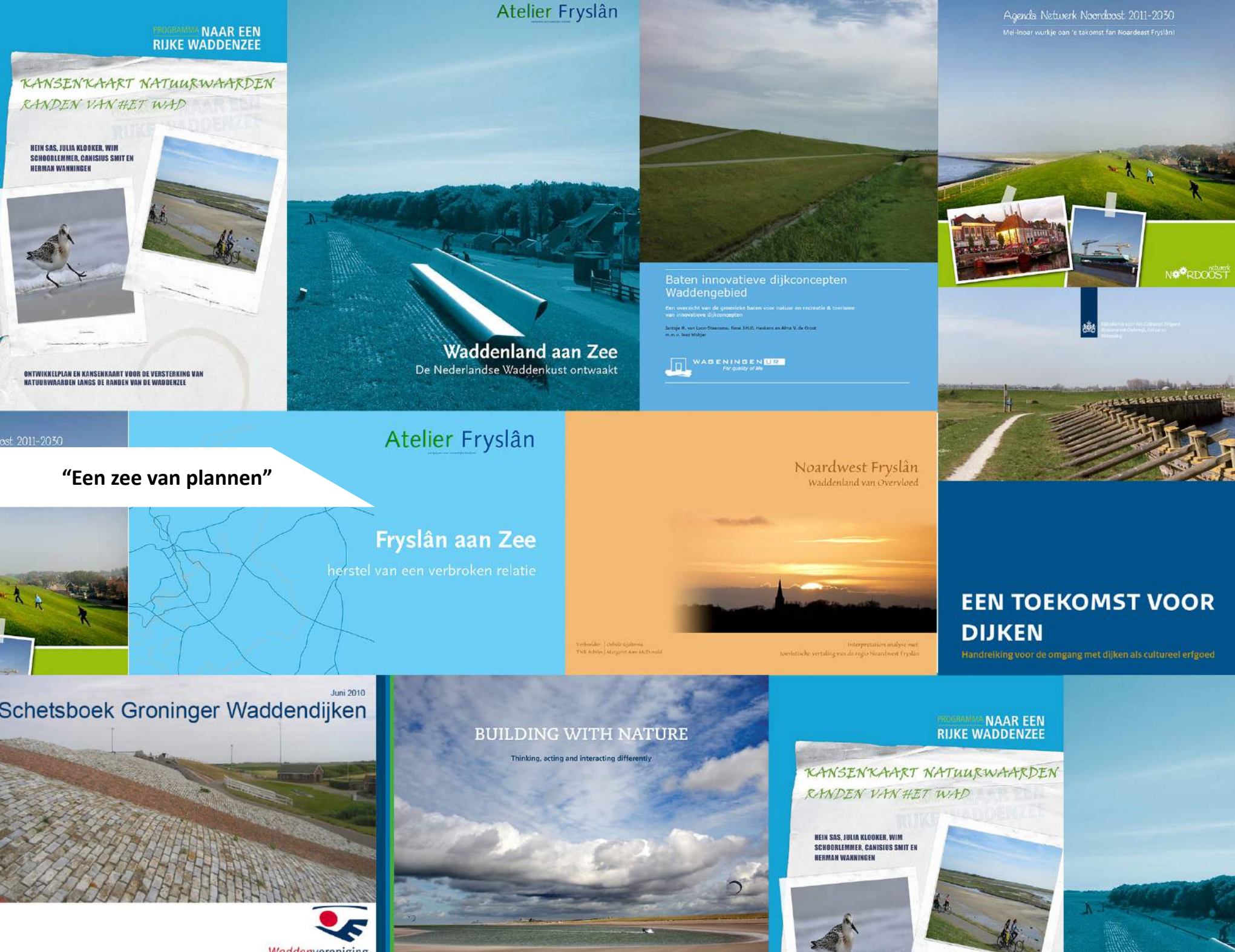
Bron: Peter de Ruyter Atelier Fryslân

Holwerd 2014

Holwerd aan Zee

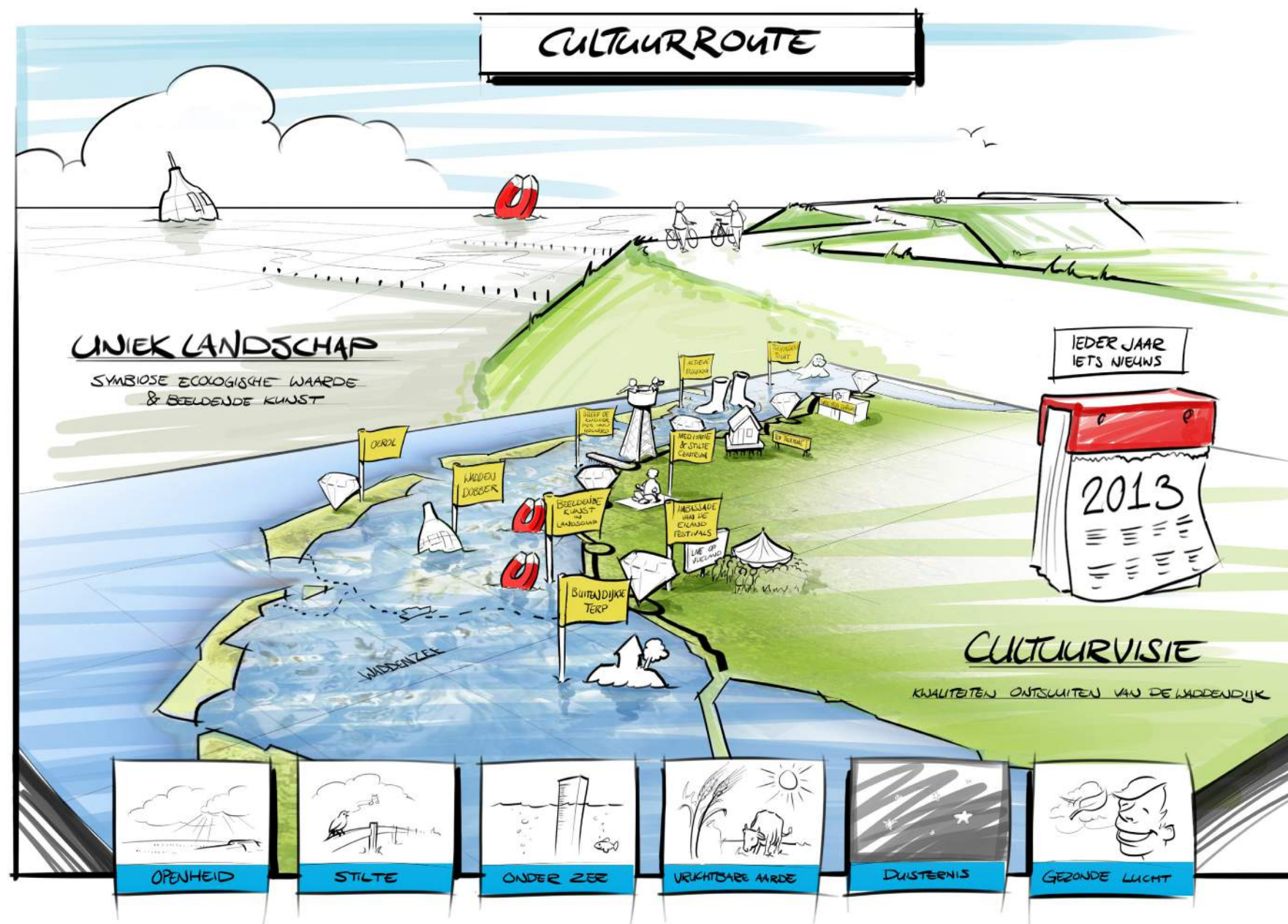

7. De cultuurroute. Een inspirerend voorbeeld.

Als we concluderen dat het Waddendijk-gebied een grote landschappelijke waarde heeft, waarvan ruimte en stilte belangrijke elementen zijn, betekent dit dat toeristisch-recreatieve ontwikkelingen er niet op gericht moeten zijn grote volumes bezoekers te trekken. Eerder moet gedacht worden aan een vorm van niche-toerisme, dat aantrekkelijk gevonden wordt door dezelfde bezoekers die ook belangstelling hebben voor het cultuur- en natuurlandschap. Door de verschillende cultuurfestivals op de Waddeneilanden bestaat er al een beeld van deze doelgroep. Nader onderzoek moet de veronderstelling bevestigen dat deze toeristen:

- een kleiner volume vertegenwoordigen;
- vanwege een specifieke belangstelling een grotere afstand bereid zijn af te leggen dan de huidige bezoeker aan Noord-Nederland;
- meer besteden dan de huidige bezoeker aan Noord-Nederland.

Wie mythische steden als Venetië, Salvador de Bahia of New York gaat ontdekken, wordt getroffen door de dichtheid van de sfeer die er heerst, die vaak nog groter is dan vooraf werd beloofd op ansichtkaartfoto's. Deze gezegende steden zijn onovertreffelijk. Andere steden, zoals Nantes, hebben spontaan vrij weinig te bieden, behalve een apart klimaat, licht, misschien een geur (soms al ser bij vloed een westenwind staat, kun je de zee tot in de stad ruiken). Hier moet je diep in de stad binnendringen om haar te waarderen zoals zij het verdient om gewaardeerd te worden. Het kan zomaar wegglijpen: je kunt een totaal oninteressante kant opgaan, of in een buurt terechtkomen die zo uit een Simenon-roman komt. Daarom hebben we besloten de cultuurroute De reis naar Nantes te creëren als leidraad, ook al is er geen beter gevoel dan te verdwalen in een stad. Wij houden van deze paradox omdat we het zien als onze verantwoordelijkheid om, naast de geweldige monumenten en fascinerende plekken, ook ongebruikelijke blikken en perspectieven op onze stad te bieden, perspectieven die de poëzie en de persoonlijkheid ervan kunnen uitlichten. Als je alle onderdelen van de kunstroute doorloopt, kom je wellicht aan het eind van je reis tot de conclusie dat je je tijd hebt doorgebracht in een vrije, vibrerende en surreële stad, waar het culturele aanbod in de loop van de tijd is opgebouwd". [...]

JEAN BLAISE

Directeur Le Voyage à Nantes

Le Voyage à Nantes : “la ville renversée par l’art”

Een inspirerend voorbeeld voor een dergelijke “permanente Oerol” is de cultuurroute die in het estuarium van de Loire tussen Nantes en St. Nazaire is aangelegd. Tegen de achtergrond van de wens de stedelijke agglomeratie tussen beide steden te verbinden, is een drietal kunsttentoonstellingen in het landschap georganiseerd (2007, 2009 en 2012); 29 werken hieruit blijven permanent tentoongesteld onder de titel “Le Voyage à Nantes”. De route langs deze weken leidt steeds naar opmerkelijke natuurlijke of industriële landschappen.

Met de kunstroute wordt beoogd in de eerste plaats het imago van de stad, vroeger vooral bepaald door industrie en scheepvaart, te verbeteren. Maar daarnaast is het doel de bezoeken aan de stad met 10-15% te doen toenemen. In de zomer van 2011 is, in een bij wijze van “nulmeting” gehouden studie, een aantal van 100.000 dagbezoekers en 100.000 overnachtende toeristen vastgesteld, die de stad €46 miljoen aan inkomsten opleverde.

Hieruit zijn de mogelijke extra opbrengsten van de stijging van de bezoekersaantallen af te leiden.

Emmanuelle Lequeux, “Un biennale pas comme les autres” en Harry Bellet, “Jean Blaise: «Une aventure politique, au vrai sens du mot»”. Le Monde, Cahier “Le Voyage à Nantes”, 15 juni 2012.

8. Economische impact van toeristische ontwikkelingen langs de Waddenkust

Tjeerd Zandberg

In dit hoofdstuk wordt een analyse gemaakt van de economische gevolgen. Hoewel het innovatieve karakter ook bij kwantitatieve prognoses tot voorzichtigheid dwingt, zijn er wel een aantal uitspraken te doen over de economische impact van extra bestedingen door bezoekers. Met name de effecten op de regionale binnenlands product en de werkgelegenheid worden in kaart gebracht. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een regionaal Input-Output model. Een dergelijk model is bij uitstek geschikt om het effect van kleine veranderingen in bestedingen op de rest van de economie door te rekenen. Een dergelijke benadering kijkt namelijk niet alleen naar het directe effect van de bestedingen, maar neemt ook de indirecte effecten mee. Het gebruikte model is afgeleid van een nationaal model. Daarbij is gecorrigeerd voor zowel de regionale productiestructuur die Friesland kenmerkt als het effect van handelsstromen tussen Friesland en de rest van Nederland. Hierbij wordt gewerkt met een aantal recent ontwikkelde methoden.

Bezoekers en bestedingen

Een cruciaal en tegelijkertijd onzekere factor is het aantal additionele bezoekers en hun gemiddelde besteding. Het innovatieve karakter van het project, in samenhang met de perifere ligging, maakt het lastig hier een betrouwbare inschatting van te maken. Het is bijvoorbeeld niet realistisch de te verwachten bezoekersaantallen af te leiden uit bijvoorbeeld bezoekersaantallen voor pretparken, stranden of musea. Daarom zijn de bezoekersaantallen voorzichtig ingeschat. Belangrijke referenties daarbij zijn de 1.4 miljoen hotelovernachtingen en de 34 miljoen dagtochten per jaar in Friesland en de ruim 50.000 Oerol-bezoekers. Gezien het culturele karakter wordt het Oerol-festival als primaire benchmark genomen. Oerol is een meer dan een week durend festival met een lange traditie dat jaarlijks ruim 50.000 bezoekers trekt. Het overgrote deel van deze bezoekers neemt gedurende een aantal dagen deel aan het festival. Dat betekent dat er een ruime doelgroep van in kunst en cultuur geïnteresseerde mensen bestaat. 50.000 bezoekers voor het Waddendijkproject is waarschijnlijk te optimistisch, daarom wordt er voorlopig rekening gehouden met een jaarlijks aantal van 40.000 bezoekers waarvan de helft dagbezoeker is en de andere helft één nacht verblijft in Friesland. In vergelijking met Oerol is daarmee het aantal bezoekers substantieel lager en korter. Onder de voorwaarde van voldoende marketing en afwisseling in het aanbod moet dat een reële doelstelling zijn.

Voor wat betreft de bestedingen wordt er gebruik gemaakt van gegevens uit de toerisme Monitor 2012. Voor een dagbezoeker is dat 15 euro en voor een verblijfs gast 88 euro per persoon. Met name voor dagbezoekers is dat waarschijnlijk een onderschatting omdat dit bedrag gebaseerd is op alle dagtochten, dat wil zeggen inclusief mensen die een middag gaan fietsen of met het gezin naar het strand gaan. Er wordt in de

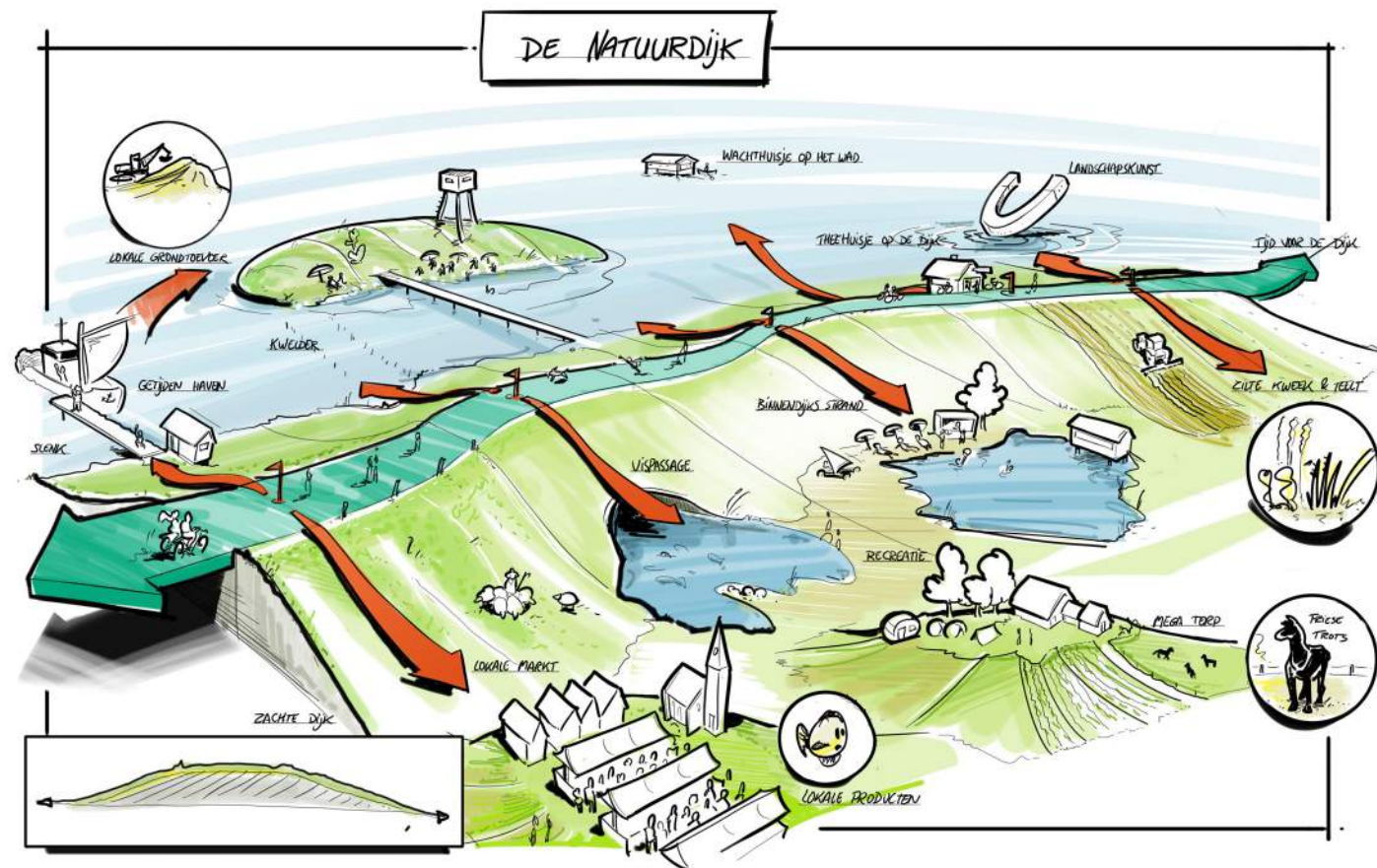
impact analyse geen rekening gehouden met synergie-effecten, bijvoorbeeld bezoekers die naast het Waddendijk project ook nog andere activiteiten ontplooiën.

Resultaten

De directe extra bestedingen van deze bezoekers zullen naar verwachting ruim 2 miljoen euro per jaar zijn. In onderstaande tabel kan in de kolom “demand impulse” gezien worden hoe die bedrag over de diverse sectoren verdeeld is. In de kolom “impulse impact” wordt vervolgens aangegeven wat het totale bestedingseffect van deze bestedingen op de Friese economie is. De kolom werkgelegenheidsimpact geeft het effect op de werkgelegenheid weer.

De directe impuls bedraagt ruim 2 miljoen euro waarvan 1,5 miljoen in de horeca. Dit is het directe gevolg van bestedingen aan hotelovernachtingen en in restaurants. Als we de indirecte effecten ook in beschouwing nemen, dan komt er een totaal effect van 3,4 miljoen euro, verdeeld over diverse sectoren. De groei van de werkgelegenheid wordt geschat op 22 fte, waarvan 13 fte in de horeca en 9 fte verdeeld over de andere sectoren.

	demand impulse	impulse impact	werkgelegenheids impact in fte
Landbouw, bosbouw en visserij	-	35	0
Delfstoffenwinning	-	51	0
Industrie	-	400	1
Energievoorziening	-	102	0
Waterbedrijven en afvalbeheer	-	8	0
Bouwnijverheid	-	36	0
Handel	319	419	3
Vervoer en opslag	139	199	1
Horeca	1.455	1.488	13
Informatie en communicatie	-	63	0
Financiële dienstverlening	-	83	0
Verhuur en handel van onroerend goed	-	65	0
Specialistische zakelijke diensten	-	80	1
Verhuur en overige zakelijke diensten	-	163	1
Openbaar bestuur en overheidsdiensten	-	11	0
Onderwijs	-	6	0
Gezondheids- en welzijnszorg	-	2	0
Cultuur, sport en recreatie	131	158	1
Overige dienstverlening	-	14	0
Totaal:	2.044	3.384	22

9. Aanbevelingen

1. Een veelvoud aan initiatieven duidt op draagvlak voor innovatieve ontwikkelingen in het Waddendijkgebied. Identificeer en vergroot dit draagvlak door plannen te verbinden aan de bescherming van kernwaarden (voorkomen van schade, kwalitatieve inbedding) en aan de wens tot herstructurering en transformatie.
2. Gebruik de inzichten van 'Building with Nature' bij de herinrichting van het dijkgebied. Door innovatieve 'zachte' dijkontwerpen te benutten kunnen veilige oplossingen niet alleen meer in het natuurlijke landschap geïntegreerd worden, maar goedkoper en duurzamer worden gebouwd.
3. 'Rust en stilte' worden genoemd als kernwaarden. Dit betekent dat grote toeristenvolumes vermeden moeten worden. 'Le voyage à Nantes', de kunstroute in het Loiregebied, vormt een inspirerend voorbeeld van hoe in het landschap geïntegreerde kunst nieuwe groepen bezoekers kan trekken. Verder onderzoek moet uitwijzen wat de economische impact van een dergelijke ontwikkeling kan zijn.
4. Inventariseer welk verder aanbod aan o.a. vervoer, verblijf en horeca met deze ontwikkelingen moet samenhangen om deze succesvol te maken.
5. Wijs een pilotgebied aan waar vernieuwende ontwikkelingen kunnen worden uitgetest en gepresenteerd. Gelet op de toeristische potentie maar ook op de ontwikkeling van de kustbescherming zien wij Holwerd als een aangewezen plaats voor een dergelijke pilot.

Literatuurlijst:

1. Atelier Fryslân (2012) *Waddenland aan Zee. De Nederlandse Waddenkust ontwaakt*.
2. Berenschot (2010) *Toekomst bestuurlijke organisatie waddengebied*.
3. Hartman, S. en De Roo, G. (2009) Op het snijvlak van risico en kansen; Over ruimtelijke processen en ontwikkelingen van het waddengebied, Hollandridderkerk, Ridderkerk.
4. Hartman, S. (2013) "Exploring a planner's adaption to 'leisureing' regions", in A Postma, I Yeoman & J. Oskam (Eds.) *The Future of European Tourism* (pp. 255-273), ETFI: Leeuwarden.
5. Hartman, S. & De Roo, G. (2013) "Towards managing non-linear regional development trajectories, Environment & Planning C: government and policy", 31(3) pp. 556-570.
6. Kronenberg, T. (2009). "Construction of Regional Input-Output Tables Using Nonsurvey Methods, The Role of Cross-Hauling". *International Regional Science Review*. 32(1), 40-64.
7. Kronenberg, T. (2010). "Erstellung einer Input-Output-Tabelle für Mecklenburg-Vorpommern" *AStA Wirtschafts- und Sozialstatistisches Archiv*, 4(3), 223- 248.
8. Emmanuelle Lequeux (2012), "Un biennale pas comme les autres" en Harry Bellet, "Jean Blaise: «Une aventure politique, au vrai sens du mot»". *Le Monde*, Cahier "Le Voyage à Nantes", 15 juni 2012.
9. Petersen, F. (2013). *Werelderfgoed Waddenzee biedt kansen*. Rapport Waddenvereniging. http://www.waddenvereniging.nl/wv/images/PDF/werelderfgoed/WV_rapport_werelderfgoed2013.pdf
10. Revier, H. en A. Postma, (2012). "Badgasten in een werelderfgoed; de ontwikkeling van het toerisme in het Nederlandse waddengebied nader beschouwd". *Vrijetijdstudies* 30-3, 17-25.
11. Le Voyage à Nantes: <http://www.levoyageanantes.fr/en/a-journey-to-nantes/presentation/>

Bekijk ook de video: "Onthaasten in het Waddengebied"

Onthaasten in het waddengebied

www.youtube.com/watch?v=mlVxF_rzK7Q

De Waddendijk Kansen voor een uniek vrijetijdslandschap

European Tourism Futures Institute

Visiting address : Rengerslaan 8, 8917 DD, Leeuwarden
Postal address : P.O. Box 1298, 8900 CG, Leeuwarden
Phone number : +31 (0) 58 244 1992
Email : info@etfi.eu
Website : www.etfi.eu

Stenden

The European Tourism Futures Institute is part of Centre of Expertise in Leisure, Tourism & Hospitality (CELTH) in cooperation with the NHTV Breda University of Applied Sciences & HZ University of Applied Sciences Vllissingen.